

A kőoroszlán nyelve, a bronzlovas sapkája és a vashíd iránya

A kotnyeles kisinas meglátja, amit más nem lát

Az idén emlékezik meg a magyarság Széchenyi Istvánnak (1791–1860), 19. századi történelmünk egyik legnagyobb alakjának, államférfinak, politikai írónak, a magyar reformmozgalom legjelentősebb alakjának elhunytá másfél évszázados évfordulójáról. E jelentős évforduló kínálja az alkalmat, hogy Széchenyi egyik nagy kezdeményezése eredményeként létrejött építészeti alkotás: az első pest–budai állandó híd, a Lánchíd építéstörténetével kapcsolatos folklórhagyomány adatait felelevenítsük, s egy pillantást vessünk e hagyomány idegen párhuzamaiként felbukkanó szövegváltozatokra.

A Lánchíd, mint közismert, 1838 és 1848 között épült, s ünnepélyes átadására 1849. november 20-án került sor. Az ünnepélyes átadás során – mint a hagyomány tudni véli – váratlan incidens történt. Egy minden lében kanál kotnyeles kisinas a hibátlannak tartott alkotáson olyan hibát fedezett fel, amit más nem vett észre addig, s felfedezésének hangot is adott a helyszínen. Aminek – ugyancsak a hagyomány szerint – gyászos következményei lettek az egyik alkotó sorsa további alakulásában. Az egész esetet újabb változat létrehozása helyett Tóth Béla megörökítésében mutatom be:

„Mikor a lánchíd négy sarkára odatették a négy hatalmas kőoroszlánt, Pest és Buda csodájára járt a gyönyörű faragott képeknek, és azt mondta:

– No ezeknél nincs szebb szobor Magyarországon!

(Ami különben ma is csaknem igaz.)

A magasztaló sokaság között azonban felrúgja a papucsát egy vargaines:

– Hohó, nem érnek ezek az oroszlánok annyit sem mint a macska, mert nincs nyelvük!

Az emberek odapillantanak. Hát szent igaz, amit a vargainas kurjantott. Az oroszlánoknak csakugyan nincs nyelve. A szobrász elfelejtett nekik nyelvet faragni!

Kacagással lett teli a város. No még ilyet nem pipált Európa!

És a szegény szobrász, ki ebben a rettentő feledékenységben leledzett?

Úgy elröstelte a dolgot, hogy beleugrott a lánchídról a Dunába. Ő volt a *hídarvató*, a lánchíd első öngyilkosa.

...Csakhogy hát mindez nem igaz. Az oroszlánoknak van nyelve, ha nem is akkora, hogy lássék (micsoda művész volna, aki ilyesmit csinálna?) és a szobrok jeles faragója, Marsalkó, a nyolcvanas évek közepén az aggok szép csendes halálával, végelgyengülésben múlt ki a világból.

A nyelvetlen oroszlánok anekdotáján sokat nevetett világeletemben. Azt szokta mondani:

– Nem vagyok én hentes, hogy a füstre való nagy nyelveket keresgéljem.”¹

Tóth Béla a vargainas és a nyelvetlen kőoroszlánok hagyományára korábban is felfigyelt, s nem véletlen, hogy egy másik híres művében, a *Mendemondák*² címűben is foglalkozik vele. Ebből világosan kiolvasható, hogy az egész történetet mendemondának tekinti, miként arra utal fentebb idézett összefoglaló szövegében is, ahol – mint olvashattuk – kijelenti a történet végén: „Csakhogy hát mindez nem igaz.” A történet folklórjellegét az is aláhúzza, hogy ebben a másik összefoglalásában a vargainas szavait egészen más megfogalmazásban idézi: „Nini, az oroszlánoknak nincs nyelve!”³ Tehát a változatokat maga is szaporította a két említett dolgozatában.

Tóth nem volt folklorista, szövegében azonban olyan észrevételeket tesz, amelyek ma is idézésre méltóak, mintha a néphagyomány szakértője tette volna: „A vargainas, ki minden hibát elébb lát meg, mint az egész tudákos világ, valóságos legendás alak; de a lánchídi vargainasnak még a nevét is tudta a világ. Frick Jakabnak hívták, s mikor 1897 novemberében Pinkóc túladunai faluban mint öreg ember meghalt, elsírátták az újságok.”⁴ Érdemes figyelni Tóth fogalmazására, mert abból véleménye is kihámozható az egész történet valóságtartalma értelmezésének szempontjából. Azt írja, hogy a vargainasnak még a nevét is „tudta a világ”⁵, nem pedig azt, hogy valóban élt a történetbeli vargainas, s annak mi volt a neve.

¹ TÓTH 1900. 95. Címe: *A lánchíd kő oroszlánjai*.

² TÓTH 1901. Ez a mű második kiadása. A kérdéses rész: 186–188.

³ TÓTH 1901. 186.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott.

Részletet is idéz egy korabeli lapból, amiből az újságok szenzációhajhászó módszereinek már akkor is (1897) kirajzolódó természetéről értesülhet az évszázaddal későbbi olvasó. Ezt a részletet is érdemes idézni, mert abból világosan kirajzolódik a vargaines „felfedezése” néphagyománnyá (pontosabban: közhagyománnyá) alakulásának útja: „Fölfedezése: hogy az orosz-lánoknak nincsen nyelve, gyorsan terjedt el. Egész Pest erről beszélt, s Marsalkó János szobrász sok gúny és csúfolódás tárgya lett. Egy darabig tűrte, míg aztán egy este, mikor megint bosszantották, nagy hangosan azt mondta: »No, hát fogadjunk ötszáz forintba, hogy mikor az orosz-lán úgy tartja a száját, mint az én kőoroszlánjaim, nem is látszhatik a nyelve, mert mélyen lent fekszik.«

A fogadás megtörtént, és Marsalkó elvitte a barátait egy menazsériába, mely az István-téren ütött tanyát s ott aztán bebizonyította, hogy neki van igazsága. Az ötszáz forintot a művész jótékony célra adta.”⁶

Tóth Béla szövegének későbbi részében „országossá lett mendemondának”⁷ minősíti az egész történetet, ami lényegében ugyanazt jelenti, amit fentebb olvashattunk az egész történetet elmesélő „anekdota”-változatban. A „valóságos legendás alak vargaines” alakjának felbukkanását már ő is számon tartotta a pestihez hasonló esetek felsorolásában: „Képeken, szobrokon, épületeken mulatságos hibákat keresni ősrégi mulatsága a népnek. Már Apelles egy képén is *felfedezte a varga*⁸, hogy valamelyik alak cipőjén egy fűzőlyukkal kevesebb van a kelleténél. *A folklore mindenütt emleget*⁹ templomokat, amelyeknek elfeledtek ajtót vagy ablakot csinálni. Örökké megújuló anekdota hőse a szerencsétlen piktor, aki császároknak és királyoknak cudar szórakozottságában a jobb oldalára festi a kardot, s *aztán szegyenében elemészti magát*.¹⁰ De a nép malíciája olykor igazi hibákra is bukkan. Így az 1891-ben leleplezett bécsi Radetzky-szobron már első nap észrevették, hogy a marsál nem ülhet a nyergében biztosan, mert a művész a ló hasa alá elfeledt terhelőt csinálni. E mulatságos hibát később ki is javították.”¹¹

Hogy a Tóth Béla által bemutatott pesti történet valóban folklór, azt nemcsak az általa felsorolt példák (voltaképpen a vargaines esetének változatai) erősítik meg, hanem egyéb külhoni adatok is, amelyek – ismerek-

⁶ Ugyanott.

⁷ Ugyanott.

⁸ A kiemelés tőlem: J. K.

⁹ A kiemelés tőlem: J. K.

¹⁰ A kiemelés tőlem: J. K.

¹¹ TÓTH 1901. 187–188. Az idézetben előforduló *terhelő* szó jelentése: Széles szíj, heveder, mellyel lovon, számaron, öszvéren a nyeret, a pokrócot megszorítják; heveder (ÉrtSz).

teim szerint – a nyelvetlen kőoroszlánok anekdotájával még nem kerültek egybevetésre. Az alábbiakban két ilyen példát mutatok be, amelyek azt szemléltetik, hogy a kotnyeles vargainas típusa némi metamorfózison átesve más-más világokban is felbukkan, csupán eddig még nem vettük észre.

A 19. század vége felé, tehát korban is a pesti vargainas történetének kialakulása közelében, a még alig állammá szerveződött Szerbiában döntés született, hogy a fővárosban, Belgrádban emlékművet emelnek a korábban merénylet áldozataként elhunyt III. Obrenovics Mihály (Mihailo Obrenović III) szerb fejedelemnek. A bronz lovas szoborra kiírt nemzetközi pályázat eredményes volt, s mi sem természetesebb azonban, mint-hogy a szoborművet nem az első helyezett bécsi szobrász (Pilcz), hanem egy olasz művész, Enrico Pazzi készítette el, s hogy a dolog még nemzetközibb legyen, a bronz lovas szobrot Münchenben öntötték ki.¹²

A kész szoborművet 1882. december 19-én leplezték le az akkori király, Milan, a miniszterelnök, az országgyűlés elnöke, továbbá jeles katonai, polgári és egyházi személyiségek jelenlétében. A beszédek során a megszólalók dicsőítőleg szóltak a szoborba öntött Mihály fejedelem elévülhetetlen érdemeiről Szerbia javára.¹³ A krónikás, akitől mindezt megtudjuk, a következő mondatokkal fejezi be a szoboravatási szertartás ismertetését:

„Az emlékmű leleplezése után hosszabb idő elteltével egy történet terjedt el arról, hogy a leleplezés során egy legényke felkiáltott: »De hol van a sapkája?« A szobrász, aki büszke volt legújabb művére, mivel Firenzében több emlékműve állt már, de főleg amiatt, hogy a fejedelem valós alakját teljes hűséggel megmintázta, amikor meghallotta a legényke megjegyzését, öngyilkosságot hajtott végre. Ez az elbeszélés napjainkra már legendává vált.

Az igazság azonban másmilyen. Enrico Pazzi nem vetett véget életének. Ezek után még hosszú ideig élt és megérte a mélységes öregkort. Amikor elhagyta Szerbiát, búcsúzásul meghatódottságról tanúskodó búcsúlevelet tett közzé egy akkori belgrádi lapban.¹⁴

Ha most az olvasó újraolvassa a Tóth Béla által összefoglalt pesti történetet a kotnyeles vargainas megszólalásáról a lánchídi szoboravatás során, az lehet a benyomása, hogy – mutatis mutandis – vagy a belgrádiak vagy a pestiek koppintották le a maguk „legendáját” a másiktól. A két történet ugyanis annyira egymásnak változata minden részletében, hogy a két szöveg alapján meg lehet alkotni azt az alapmodellt, amelynek alapján ez az elbeszéléstípus működik:

¹² PAUNOVIĆ 1971a. 639.

¹³ Ugyanott: 640.

¹⁴ PAUNOVIĆ 1971a. 640.

1. Valamely fontos létesítmény avatása során
2. a tömegben jelen lévő kotnyeles legényke
3. olyasmit vesz észre a létesítményen, amit más nem lát, s ami hibának, hiányosságnak tekinthető, de más nem látja vagy nem teszi szóvá.
4. Az avatáson jelen levő alkotó, aki művét hibátlannak véli,
5. szegényében vagy önérzetében megbántva
6. önként vet véget életének.
7. Az „esemény” híre széles körben elterjed, széltében mesélik, sőt kinevetik, gúnyolják a hanyag alkotót.
8. Az így terjedő történet írásos megörökítést nyer, aminek alapján a későbbi kutatás megismerheti és egybevetetheti az egyes változatokat.
9. A feljegyzők tudják, hogy „legendáról” van szó, aminek nincs köze az igazsághoz, s közlik a valós, cáfoló adatokat is.

Mint láttuk fentebb, Tóth Béla a folklór körébe sorolta akár a pesti vargaines történetét, akár azokat a párhuzamokat, melyeket a kérdést taglaló egyik írásos megnyilatkozásában felsorolt. Mást magunk sem állapíthatunk meg, legfeljebb elismeréssel adózhatunk neki, hogy a közvéleményben magyar anekdotaként terjedő történetnek rámutatott néhány idegen párhuzamára, s már kimondta, hogy a pesti „anekdotahős” valóságos legendás alak, tehát egy népi elbeszéléstípus jellegzetes hőse, akinek jellemzői a változatokban azonos vagy hasonló megfogalmazásban bukkannak fel, vagyis megtestesít egy olyan figurát – amint írja – „ki minden hibát előbb lát meg, mint az egész tudákos világ”.¹⁵ A pesti vargaines és a belgrádi legényke alakjában egy az előkelő és tekintélyes személyiségekkel szemben álló, belőlük gúnyt űző, őket kinevető jellegzetes népi figura alakja fogalmazódik meg, nem csoda hát, hogy magyar és szerb alakváltozatának is nagy közönségsikere volt. (Persze jó lenne áttekinteni a pesti és a belgrádi lapokat is, mert a történet nyilván azokban is lecsapódott, s ott látni lehetne, hogy a kor tömegtájékoztatása miként írta le és kommentálta a széles körben terjedő történetet.)

Ugyanebből a korból, tehát a 19. század utolsó évtizedeiből, ránk maradt egy szerb „népi elbeszélés”, amelynek tartalmi jegyeiben rá lehet ismereni a pesti és a belgrádi történet jellemzőire. Nem azt állítom, hogy ez a történet a két előbbinek a változata, de úgy találom, hogy a kettőhöz nagyon közeli verzióknak tekinthető. A szöveget egy gyálai, tehát Szeged környéki szerb tanító jegyezte fel a 19. század vége felé (pontos időpont nem ismeretes), s szegedi vonatkozású. Nem elképzelhetetlen, hogy a történetnek van magyar változata is (vagy vannak magyar változatai is), melyeket

¹⁵ TÓTH 1901. 186.

én nem ismerem. Ennek a feltételezésnek az az alapja, hogy Bajić kisded könyvecskéjében¹⁶, ahol a most bemutatandó „népi elbeszélés” megjelent, tartalmaz két szerb nyelvű Mátyás-mondát is¹⁷, s feltételezhető, hogy ezek a szövegek magyarul hallott Mátyás-mondák szerb nyelvű lecsapódásai vagy megfogalmazásai az akkori Dél-Magyarország szerb kisebbségének néphagyományában. A Bajić által közzétett történet magyar fordítása így hangzik:

„Amikor Szeged alatt a Tiszán elkészült a vashíd, sok úr és néhány miniszter érkezett Pestről, hogy lássa az emberi kéz e szép alkotását, s hogy megvizsgálja annak erősségét és alkalmasságát. Nézték az emberek a hidat és csodálták szépségét és erősségét, s nem tudtak benne semmiféle hibát találni. Az egyik miniszter észrevette, hogy két bánsági szerb ugyancsak nézegeti hol a hidat, hol az összegyűlt uraságot, ezért maga elé szólította őket, és azt kérdezte tőlük: »Nos, szólj, itt vagyunk sokan tanult emberek, de mi nem tudunk semmiféle hibát felfedezni ezen a hídon; ti, az az igazság, egyszerű és tudatlan emberek vagytok, de én szívesen meghallgatnám, hogy ti a magatok faragatlanságában mit gondoltok erről a műről?» Erre az egyik bánsági így válaszolt: »Hitemre mondom, kínos dolog lenne kifogást tenni erre a munkára és kivitelezésre.« A másik meg ezt mondta: »Nos, nagyon bölcs dolog volt részletekről, hogy a hidat a Tiszán *keresztül* építettétek, mert ha rossz órában *hosszában* kezdtétek volna, tán soha be nem fejeztétek.« Mikor ezt meghallotta a miniszter, nevetve mondta: »Amit kerestem, meg is találtam. Bizony jól mondják az emberek: ne hívd a tudóst, hogy ekédet beállítsa, se ne hívd a parasztot, hogy neked könyvet írjon!«¹⁸

Mint látható, ez a történet valamiképpen hasonló a pesti vargaines és a belgrádi legényke történetéhez, de azoknak nem párhuzama vagy változata. Ez a történet inkább a bánsági szerb ember agyafúrtságának szemléltetésére van kihegyezve, aki minden helyzetben feltalálja magát: vagy kerüli az egyenes választ, vagy pedig talpraesetten megfogalmazott mellébeszélésével még annak is szerét ejti, hogy gúnyt űzzön az őt kérdező urakból.

Ez a történet annak is példája, hogy a néphagyományban kialakult prózai elbeszélések hasonló alaphelyzetből kiindulva más-más irányba ké-

¹⁶ BAJIĆ 1905.

¹⁷ Mindkettőt bemutattam és tárgyaltam: JUNG 2008a. és JUNG 2008b.

¹⁸ BAJIĆ 1905. 12–13. Címe: *Keresztben és hosszában*. Az anekdota nyilván a Szeged mellett épült vasúti vashíddal kapcsolatos. A hidat 1857 és 1858 között építették, tervezője és előállítója egy francia cég volt, s a helyszínen szerelték össze a helyi munkások francia irányítás alatt. Ünnepélyes avatása 1858. december 2-án volt. A hagyomány szerint a hídaton a történetben említett két bánsági szerb atyafi is jelen volt.

pesek eljuttatni a végkifejletet. A szegedi történet alapszituációja ugyanis létrehozhatta volna a pestihez vagy a belgrádihoz hasonló népi próza változatát is. Sajnos, kézikönyvek hiányában nem tudom megállapítani, hogy akár a pesti és belgrádi, akár a szegedi eredetű történetnek (népi elbeszélésnek) típusát a megfelelő katalógusok feldolgozták-e, megvan-e a típuszámuk, felsorolásra kerültek-e nemzetközi változataik. Abban azonban reménykedem, hogy a szegedi magyar néphagyomány és a gazdag szegedi művelődéstörténeti irodalom ismerői egyszer előássák, vagy már régen előásták a két virtuális népi elbeszéléstípus változatait, csak én nem tudok róla vagy róluk.

Irodalom

BAJIĆ, Svetozar

1905 *Srpske narodne pripovetke iz Banata*. Novi Sad

JUNG Károly

2008 *Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól. Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban*. Újvidék

2008a A Mátyás király lustái (AaTh 1950) szerb változata. In: *JUNG 2008*. 53–64.

2008b Mátyás király lusta lányát megtanítják dolgozni. In: *JUNG 2008*. 103–109.

PAUNOVIĆ, Marinko

1971 *Beograd kroz vekove*. Beograd

1971a Legenda o gologlavom spomeniku. In: *PAUNOVIĆ 1971*. 638–641.

TÓTH Béla

1900 *A magyar anekdotakincs III*. Budapest

1901 *Mendemondák*. A világtörténet furcsaságai. II. jav. és bőv. kiadás. Budapest